

УДК 821.161.2(091)

Н.М.Віннікова

Українська літературна пародія та епіграма

У статті розглядаються особливості двох літературних жанрів – пародії та епіграми, які часто сплутуються та ототожнюються. Особлива увага звернена на виокремлення рис, спільних для цих жанрів, та прикметних ознак, які притаманні лише пародії або епіграмі й чітко розмежують їх.

Ключові слова: літературна пародія, епіграма, об'єкт пародіювання, засоби пародіювання.

В статье рассматриваются особенности двух литературных жанров – пародии и эпиграммы, которые часто спутываются и отождествляются. Особое внимание обращено на выделение черт, общих для этих жанров, и отличительных признаков, которые присущи только пародии или эпиграмме и четко разграничивают их.

Ключевые слова: литературная пародия, эпиграмма, объект пародирования, средства пародирования.

The article deals with the features of two literary genres – parody and epigrams, which often are confused and equaled. Particular attention is paid to the selection of features which are common for these genres and notable features which are specific only for parody or epigram and delineate their own clearly.

Key words: literary parody, epigram, the object of parody, parody means.

За своєю функцією пародія споріднена з епіграмою, що висловлює просто дотепну думку, часто "приправлену" іронією, сарказмом, сатирою. Епіграма, як і пародія, викриває нерідко і літературне явище, що часто призводить до сплутування або ототожнювання цих жанрів, хоча насправді епіграма є досить давнім та оригінальним жанром. Пропонована стаття присвячена з'ясуванню співвідношення між літературною пародією та епіграмою. Вибір теми зумовлений недостатньо ґрунтовним розкриттям даного питання в українському літературознавстві.

Н.Буало, класифікуючи літературні жанри, у своїй праці "Мистецтво поетичне" [1, с. 67] віддав епіграмі одне з найостанніших місць. Проте за майже триста років, які минули від часу написання цього дослідження, епіграма не лише пережила першорядні жанри, але й набула ваги як жанр сатиричної мініатюри, взявши на озброєння якийсь сатирик може повноцінно і гостро зображувати зло, людські вади, соціальну несправедливість тощо.

Слово "епіграма" грецького походження (epigramma), що означає "напис", у прийнятому на сьогодні тлумаченні, являє собою "лаконічний жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваним, градаційно завершеним пуантом" [2, с. 336]; "короткий сатиричний вірш" [3, с. 790; 4, с. 421; 5, с. 110; 6, с. 607]. Епіграма, на відміну від фейлетону, памфлету чи байки, характеризується надзвичайною стислістю, є одним із найменших за обсягом жанрів.

Як ми вже вище зазначали, епіграма має довгу історію, відома з давніх часів. З'явившись у давньогрецькій поезії, на той час вона не мала сучасних типових ознак, її накреслювали на гробницях, статуях, пам'ятниках, предметах культу, трофеях, подарунках тощо. Як відомо, епіграмами-написами віддавали останню шану померлим, прославляли богів, оспівували героїв, пояснювали призначення предмета або повідомляли про майстра, який його створив. Значній кількості епіграм був притаманний морально-філософський характер, тому вони нічим не відрізнялися від звичайних висловлювань. Лише пізніше давньоримські поети Катулл, Марціал, Ювенал надали епіграмі переважно сатиричного вигляду, "визволивши" її від речей. Відтоді вона почала існувати самостійно як поетичний образок – у такій формі епіграма дійшла до наших часів.

Цікавий предмет, знаменна подія, видатний твір мистецтва чи літератури, певна людина та її вчинки – все, що привертало увагу митця, викликало у нього почуття, настрої, філософські роздуми, знаходило відображення в епіграмі. Вона перетворилася на особливий жанр поезії – з'явилися епіграми описові, геральдичні, дидактичні, епітафійні, любовні, декламаційні, напутливі, застольні, сатиричні та ін.

Епіграма була надзвичайно популярною у європейській поезії, починаючи від Ренесансу, а відтак і в українській. Цьому жанрові віддали належну увагу майже всі письменники XVII – початку XVIII ст., зокрема, Л.Баранович, І.Величковський ("Епіграми із Джона Овена"), І.Галятовський, Л.Зизаній ("Епіграми на граматику"), І.Максимович, С.Полоцький, Ф.Прокопович, Д.Туптало, С.Яворський та ін., а також численні анонімні поети.

Аналогічно до західноєвропейської епіграми, корені якої сягали в античність, українська епіграма, для якої елемент сатири, висмію-

вання, ущипливості не був обов'язковий, являв собою дуже гнучкий жанр. У ній говорили як про серйозні речі, так і про дрібниці, порушували суспільні питання й висловлювали інтимні почуття, хвалили та засуджували тощо. За визначенням Феофана Прокоповича, який у 1705 р. читав курс лекцій з теорії поезії в Києво-Могилянській академії, епіграмою вважався "короткий вірш, що вказує на який-небудь предмет, особу, на окремих вчинок чи на багато діянь (...) з приєднанням дотепного висновку..." ("De arte poetica"). Це визначення принципово не відрізнялося від характеристики епіграматичного жанру в попередніх теоретичних курсах поезії, хоча тут іноді до епіграми відносили ще й різні види так званих курйозних віршів. Проте в давній літературі пародію і епіграму часто ототожнювали. Цю ситуацію можна пояснити тим, що ні у XVII ст., ні у XVIII ст. пародія ще не виокремилась у повноцінний літературний жанр, скоріше це був пародійний прийом.

У новій та новітній літературі епіграма не втрачає свого значення, їй притаманні виразні сатиричні ознаки, як, наприклад, у доробку Т.Шевченка ("Умре муж велій в власяниці..."), а також П.Куліша, І.Франка, В.Самійленка, В.Еллана (Блакитного), О.Олеся, В.Поліщука, І.Багряного та ін.

У розвитку жанру епіграми середини ХХ ст. помітне місце посіли С.Воскресасенко, П.Дорошко, А.Крижанівський, Ю.Кругляк, П.Ребро та ін. У середині минулого століття епіграмі була притаманна спокійна, розважлива форма, відповідна тому літературному прямуюванню, яке пропагувала офіційна ідеологія:

*Один сатирик пише: гидь,
Ухоркать, пелька, гад, псявіра...
Пора б сердезі зрозуміть,
Що лайка, то ще не сатира* [7, с. 191].

Поширюються так звані "безадресні" епіграми, у яких не окреслюються чітко носії зла, не називаються конкретні прізвища, як-от у щойно цитованій епіграмі П.Дорошка або ж в епіграмі П.Ребра під назвою "Оригінал": *"Який оригінал – письменник цей! / Не прочитає би – зроду не повірив: / Про звірі пише він, як про людей, / А про людей, їй-богу, як про звірів!"* [8, с. 466].

Інша група епіграм – на конкретних осіб. Ось, наприклад, твір В.Шукайла на А.Бортняка – автора збірок "Мелодія", "Добро", "Довголіття" та ін., а також відомого пародиста:

*Сміло йде він у творчі пошуки
і склада в поетичній кошики
всякі жанри, що у природі є:
від "Мелодії" – до пародії!* [9, с. 42].

З відомих причин до сатиричних мініатюр майже не потрапляли державні діячі, наскільки вони себе не скомпрометували б. "Адресні" епіграми, як правило, мали винятково кололітературний характер, що, звичайно, поєднує цей жанр із жанром пародії. Але адресним епіграмам був притаманний поблажливий і миролюбний тон. У деяких випадках така епіграма виникала із гри слів. Як, наприклад, у мініатюрі Д.Білоуса: *"Нагнибіда, нагни біду. / Біда, не гни Нагнибіду, / Бо ж вірш людський не без води, / А це вже близько до біду!"* [10, с. 146].

Сучасна епіграма утвердилася як короткий, найчастіше дво- або чотирирядковий сатиричний вірш, який має наприкінці влучний висновок, що розкриває попередню приховану думку, яка є кульмінаційним елементом композиції. П.Сорока зазначає: "Епіграма, як і пародія, покликані боротися за змістову довершеність творів, невпинне розгортання майстерності й водночас за утвердження правди і справедливості у житті... Творець епіграм повинен бути майстром слова й віртуозом пера, добре володіти іронією та сарказмом. Характерною її ознакою є тісний зв'язок з літературним процесом, з сучасністю" [11, с. 102].

То у чому ж відмінність і подібність пародії та епіграми? Як правило, обидва ці жанри створюються "на випадок", завжди конкретні, не стосуються абстрактних, "вічних" питань. Обидва ці жанри є злободенними, актуальними, несуть найчастіше нову думку, далеко не завжди широкого масштабу, але зазвичай актуальну для певного моменту, ситуації.

Пародія та епіграма можуть бути злими та уїдливими, але попри все повинні бути дотепними, влучними, зрозумілими та смішними. Відмінність пародії від епіграми також у тому, що остання зазвичай являє собою віршовану сатиричну мініатюру, тоді як літературна пародія не завжди містить сатиру і може бути віршованою, прозовою або написаною у формі драматичного твору (хоча таких прикладів небагато). Для епіграми властива стислість судження, що, звичайно, не завжди спостерігається у жанрі пародії.

Вважаємо слушною думку В.Новікова про те, що "пародія на відміну від епіграми, до того ж так само, як і від памфлету, викриває те, що вона одночасно і дискредитує зміст літературного джерела, і комічно трансформує його форму, у той час як памфлет і епіграма обмежуються критикою його змісту" [12, с. 275].

Проте основна відмінність пародії та епіграми, на наш погляд, у тому, що ці два жанри мають різні за походженням об'єкти свого зображення. У літературній пародії – об'єкт книжний, нерозривно пов'язаний з літературою, тоді як епіграма може зупиняти свою увагу навіть на фізичному недолікові певної людини, на неблагозвучності її

прізвища та ін. Аби об'єкт зображення у епіграмах був зрозумілий, їх автори часом у заголовках до своїх епіграм зазначають імена тих, на кого ці епіграми написані – навіть існує термін "іменні епіграми" – такі епіграми без вказівки імен втрачають сенс. Пародисти також у своїй практиці використовують цей спосіб вказування на об'єкт свого пародіювання, зазначаючи його чи то у заголовках, чи у підзаголовках, або ж у епіграфах до своїх пародій.

Пародія відрізняється від епіграми ще й художніми засобами та прийомами, які використовує. Адже саме пародист використовує стиль, манеру, словник, поетичні ходи автора, творчість якого є об'єктом пародіювання. Причому все це підкреслюється, гіперболізується, зумисне концентрується.

Епіграма має свої найбільш вживані віршовані форми (дистих) і відрізняється від пародії тим, що висловлюється про особу чи явище прямо, без стилістичного наслідування твору. В епіграмі оцінювання твору, діяльності письменника чи цілої школи дається безпосередньо, наприклад, у творі Омельна Заратустри (Л.Первомайського) "Д.Загул (До ювілею 20-річчя літературної праці)":

*Двадцятку весну я співаю,
Загул відомий вам усім.
Гей, бережись, критична зграє,
Ми вас розвіємо, як дим!*

*Ми стали з Плугом насторожі,
Ми ЗУ не зрадімо ніде,
Дрижить, "некласики" ворожі,
"З зелених гір" Загул іде [13, с. 42].*

Натомість у пародії оцінка дається опосередковано. Проте у деяких пародіях дається пряма оцінка, властива епіграмі, через пряме лаконічне висловлювання. Тоді перед нами пародія-епіграма – синтетичний різновид, який виникає шляхом сплетіння двох жанрів. Прикладом такого може бути твір П.Іванюка "Словокрути" (Дніпро. – 1951. – № 11. – С. 93), у якому поруч із пародією на зловживання І.Виргана у своїй поезії часом діалектними, а часом словами, далекими від літературної норми, дає пряму характеристику такої авторської особливості: *"Він писати так уміє, / Що і сам не розуміє, / Що за мова "золотаста", / Дряхлослівна ще й вихряста. / "Блукви", "борвій" ще й "зарінки"... / Словом, будь-хто схоче спати, / Якщо візьметься читати / І здолає півсторінки!"*

Резюмуючи, зазначимо, що й епіграма, й пародія є самостійними жанрами в літературі. Проте їх часто сплутують, особливо тоді, коли епіграма викриває певне літературне явище, ваду в творчості

окремого письменника. Відмінність цих жанрів полягає у наступному: епіграма завжди віршована і невелика за обсягом, сатирично спрямована, тематикою націлена "на випадок". Натомість пародія може бути й не віршованою, більша за розміром, вона не завжди містить сатиру, не завжди створюється "на випадок", особливо коли пародіюється стиль школи, особливості літературного напрямку тощо, тоді пародія є результатом синтезу, узагальнення, вимагає рельєфніше виявляти авторську індивідуальність. Також пародія та епіграма мають різні за походженням об'єкти свого зображення й за манерою письма – автори епіграм висловлюються безпосередньо, а пародисти – стилістично наслідуючи певного письменника чи групу митців.

Література

1. Буало Н. Мистецтво поетичне / Н. Буало. – К. : Мистецтво, 1967. – 136 с.
2. Літературна енциклопедія : у 2 т. – К. : ВЦ "Академія", 2007.
Т. 1 / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – 2007. – 608 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд. – М. : Рус. яз., 1987. – 797 с.
4. Толковый словарь современного русского языка. – Донецк : ООО ПКФ "БАО", 2007. – 448 с.
5. Словарь иностранных слов и выражений / авт.-сост. Е. С. Зенович. – М. : ООО "Издательство Астрель" ; ООО "Издательство АСТ", 2004. – 778 с.
6. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарупа. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
7. Дорошко П. О. Літа і думи : поезії / П. О. Дорошко. – К. : Рад. письменник, 1957. – 202 с.
8. Ребро П. П. Вибрані твори : у 5 т. / Петро Ребро. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2006.
Т. 4. – 2006. – 500 с.
9. Шукайло В. Сміх на голову : сатира і гумор / Василь Шукайло. – К. : Рад. письменник, 1982. – 70 с.
10. Білоус Д. Г. Вибране : лірика, гумор, сатира, переклади / Д. Г. Білоус. – К. : Дніпро, 1990. – 310 с.
11. Сорока П. Жанрова різноманітність сатиричної мініатюри в новітній українській літературі (1940–1990 роки) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.02. – Тернопіль, 1994. – 180 с.
12. Новиков В. И. Книга о пародии / В. И. Новиков. – М. : Сов. писатель, 1989. – 540 с.
13. Літературні пародії, шаржі, епіграми, акростиhi, фейлетони, гуморески, афоризми й карикатури : збірник / упоряд. В. Атаманюк. – К. : Маса, 1927. – 248 с.